Lakimies Sonja Jantunen STM

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sukupuolen vahvistamisesta ja siihen liittyviksi laeiksi

Eduskunnan lakivaliokunta

Esityksessä ehdotetaan säädettäväksi laki sukupuolen vahvistamisesta. Lailla kumottaisiin laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta. Lisäksi ehdotetaan muutettavaksi steriloimislakia, äitiysavustuslakia, kansaneläkelakia, lääketieteellisestä tutkimuksesta annettua lakia, raskauden keskeyttämisestä annettua lakia, väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annettua lakia, kotikuntalakia, lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettua lakia, vanhemmuuslakia, rikoslakia, vankeuslakia sekä tutkintavankeuslakia. Esitys perustuu pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelmaan.

Laissa säädettäisiin sukupuolen vahvistamisen edellytyksistä, sukupuolen vahvistamista koskevasta hakemuksesta ja sen käsittelystä, vahvistamisen oikeusvaikutuksista, vanhemmuusnimikkeen muuttamisesta, ulkomaisen päätöksen tunnustamisesta sekä muutoksenhausta.

Tavoitteena on vahvistaa henkilön itsemääräämisoikeutta erottamalla sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista. Hakemus sukupuolen vahvistamisesta perustuisi henkilön omaan selvitykseen hänen sukupuolen kokemuksestaan. Henkilön henkilökohtaista koskemattomuutta ja oikeutta yksityiselämään vahvistettaisiin poistamalla voimassa oleva vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä edellytyksenä sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle.

Henkilö voitaisiin vahvistaa kuuluvaksi toiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmään merkitty, jos hän esittää selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen, on täysi-ikäinen ja on Suomen kansalainen tai hänellä on asuinpaikka Suomessa. Selvityksessä olisi kyse henkilön omasta selvityksestä hänen sukupuolen kokemuksestaan.

Sukupuolen vahvistamista koskeva hakemus olisi tehtävä kirjallisesti Digi- ja väestötietovirastolle. Digi- ja väestötietovirastolle säädettäisiin velvollisuus viipymättä antaa hakijalle tietoa hakemuksen käsittelystä ja sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksista. Hakijan olisi nämä tiedot saatuaan vahvistettava hakemuksensa, kuitenkin aikaisintaan 30 päivän kuluttua siitä, kun hakemus on tullut vireille. Sukupuolen vahvistamista koskevan hakemusmenettelyn tarkoituksena on varmistua siitä, että sukupuolen vahvistamista haetaan tietoon perustuen ja harkiten. Laissa säädettäisiin myös tilanteesta, jossa sukupuolen vahvistamista hakeva henkilö on avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa. Voimassa olevassa laissa olevaa ilmoitusvelvollisuutta laajennettaisiin koskemaan myös rekisteröidyn parisuhteen toista osapuolta. Sääntely eroaa voimassa olevasta laista siten, että sukupuolen vahvistamisen yhteydessä rekisteröidyssä parisuhteessa olevan henkilön parisuhdemuoto voisi jäädä entiselleen, elleivät parisuhteen osapuolet itse hae siihen muutosta avioliittolain 1 a §:n mukaisesti.

Ehdotetun lain mukaisesti vahvistettua sukupuolta olisi pidettävä henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä. Tämän pääsäännön estämättä säännöksiä, jotka koskevat raskaana olevaa, imettävää tai synnyttänyttä naista, sovellettaisiin raskaana olevaan, imettävään tai synnyttäneeseen henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta. Lainsäädäntömuutoksilla turvattaisiin se, että henkilö saa lääketieteellisesti perustellut palvelut sukupuolen vahvistamisesta riippumatta. Poikkeuksena pääsäännöstä olisivat myös hedelmöityshoidoista annettu laki ja oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta annettu laki, joita sovellettaessa sukupuolensa mieheksi vahvistanutta koskisi, mitä mainituissa laeissa säädetään naisesta, ja sukupuolensa naiseksi vahvistanutta, mitä mainituissa laeissa säädetään miehestä. Hedelmöityshoidoista annetussa laissa säädetään sellaisen hedelmöityshoidon antamisesta, jossa ihmisen sukusolu tai alkio viedään naiseen raskauden aikaansaamiseksi. Olennaista säännöksessä ei ole henkilön oikeudellinen sukupuoli vaan se, että sukusolu tai alkio viedään raskauden aikaansaamiseksi kohtuun. Oikeusgeneettinen isyystutkimus tehdään näytön saamiseksi siitä, vallitseeko tietyn miehen ja tietyn lapsen välillä sellainen biologinen sukulaisuussuhde, jonka perusteella lasta voidaan pitää miehen biologisena jälkeläisenä. Olennaista laissa ei ole tutkittavan oikeudellinen sukupuoli vaan tutkittavan ja lapsen geneettisen sukulaisuussuhteen selvittäminen. Järjestettäessä seulonta, jonka antaminen määräytyy sukupuolen mukaisesti, mahdollistettaisiin seulonnan järjestäminen (osana valtakunnallista seulontaohjelmaa tai hyvinvointialueen järjestämä muuna seulontana) sukupuolen vahvistamisesta riippumatta sen perusteella, mikä on lääketieteellisesti perusteltua.

Laissa olisi erikseen säännökset vanhemmuuden toteamista ja vahvistamista koskevien säännösten soveltamisesta sukupuolensa vahvistaneeseen henkilöön. Vanhemmuuslain (775/2022) 3 §:ssä tarkoitettu aviomiehen isyys todetaan lapsen syntymän hetkellä väestötietojärjestelmään merkityn sukupuolen perusteella. Toisin sanoen, jos lapsen synnyttäneen äidin aviopuoliso on lapsen syntymän hetkellä oikeudelliselta sukupuoleltaan mies, hänet voidaan vahvistaa lapsen isäksi. Vanhemmuuslain 2 §:ää sovelletaan äitiyden toteamiseen ja mainitun lain 4 §:n 2 momenttia isyyden vahvistamiseen sukupuolen vahvistamisesta riippumatta. Toisin sanoen lapsen synnyttänyt henkilö olisi lapsen äiti, ja lapsen siittänyt henkilö tai henkilö, jonka siittiöitä on käytetty äidin hedelmöittämiseen muulla tavoin kuin siittämällä olisi lapsen isä, riippumatta henkilön oikeudellisesta sukupuolesta. Vanhemmuuslain 4 §:n 3 momentissa ja 5 §:n 1 momentissa tarkoitettu hedelmöityshoitosuostumukseen perustuva vanhemmuus vahvistetaan isyytenä tai äitiytenä sen sukupuolen mukaan, joka oli merkitty väestötietojärjestelmään suostumusta annettaessa. Toisin sanoen hedelmöityshoitosuostumukseen perustuva vanhemmuus vahvistettaisiin isyytenä tai äitiytenä sen sukupuolen mukaan, joka oli merkitty väestötietojärjestelmään suostumusta annettaessa. Vanhemmuuslain 4 §:n 3 momentissa tarkoitettu isyyden vahvistamiseen annettuun suostumuksen perustuva vanhemmuus vahvistetaan kuitenkin aina isyytenä. Näin ollen tilanteissa, jossa hoitoa on annettu naisparille tai lapsen synnyttäneelle äidille yksin, lapsen isä on se, jonka siittiöitä on käytetty hoidossa, jos hän on ennen hoidon antamista suostunut isyyden vahvistamiseen. Hänet vahvistettaisiin isäksi riippumatta siitä, mikä hänen oikeudellinen sukupuoli on ollut suostumuksen antamisen hetkellä.

Vanhemmuusnimikkeen voisi muuttaa vastaamaan vahvistettua sukupuolta. Digi- ja väestötietovirasto voi hakemuksesta muuttaa henkilön vanhemmuusnimikkeen vastaamaan hänen vahvistettua sukupuoltaan. Henkilö voi tehdä hakemuksen vanhemmuusnimikkeen muuttamisesta samalla, kun hän hakee sukupuolensa vahvistamista, tai sukupuolen vahvistamisen jälkeen. Kun vanhemmuusnimike muutetaan, Digi- ja väestötietoviraston on lähetettävä siitä ilmoitus hakijan alaikäisten lasten huoltajille. Tämä edellyttäisi uuden vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön luomista väestötietojärjestelmään. Sen käyttöönotto väestötietojärjestelmästä tietoja vastaanottavissa organisaatioissa olisi kuitenkin vapaaehtoista.

Lisäksi esityksessä ehdotetaan vanhemmuusnimikkeitä koskevien säännösten edellyttämiä muutoksia muun muassa lakiin lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 6 §:ssä säädetään huoltajista lapsen syntymän perusteella. Voimassa olevan pykälän 1 momentin mukaan lapsen vanhemmat, jotka ovat lapsen syntyessä avioliitossa keskenään, ovat kumpikin lastensa huoltajia. Jos vanhemmat eivät ole lapsen syntyessä avioliitossa keskenään, on huoltaja tällöin äiti, joka on synnyttänyt lapsen. Pykälää ehdotetaan muutettavaksi siten, että siinä viitattaisiin äidin sijaan siihen, joka on synnyttänyt lapsen. Saman lain 6 a §:ssä säädetään eräiden vanhemmuutta koskevien ratkaisujen vaikutuksesta lapsen huoltoon. Pykälän 2 momentissa säädetään tilanteesta, jossa lapsen synnyttänyt äiti on yksin lapsensa huoltaja ja hän menee avioliittoon henkilön kanssa, jonka tämän jälkeen vahvistetaan olevan lapsen vanhempi. Myös tästä vanhemmasta tulee lapsen huoltaja, kun vanhemmuus on vahvistettu. Pykälää ehdotetaan muutettavan siten, että siinä viitataan lapsen synnyttäneen äidin sijaan lapsen synnyttäneeseen. Muutoksien tarkoitus on turvata lapsen oikeudellinen asema siitä huolimatta, että hänen vanhempansa muuttaisi vanhemmuusnimikettään.

Vanhemmuuslain 68 § ehdotetaan kumottavaksi. Pykälässä säädetään siitä, miten kotikuntalain 2 ja 6 a §:ää sovelletaan tilanteessa, jossa lapsella on vanhemmuuslain nojalla kaksi äitiä. Kotikuntalain 2 §:ää on tarkoitus muuttaa siten, että siinä viitataan lapsen äidin sijaan lapsen synnyttäneeseen. Vastaavasti kotikuntalain 6 a §:ää on tarkoitus muuttaa siten, että siinä viitataan äidin ja isän sijaan lapsen synnyttäneeseen vanhempaan ja toiseen vanhempaan. Pykäliin ehdotetut sanamuodot ottavat huomioon tilanteen, jossa lapsella on kaksi äitiä, eikä vanhemmuuslain 68 §:n erityissääntelylle ole jatkossa tarvetta. Vanhemmuuslain 68 § voidaan kumota tarpeettomana.

Vankeuslakia ja tutkintavankeuslakia muutettaisiin niin, että sukupuolen mukaan sijoittamisesta voitaisiin poiketa sellaisen vangin tai tutkintavangin osalta, jonka sukupuoli on vahvistettu, jos se on välttämätöntä hänen itsensä tai muun henkilön turvallisuuden suojelemiseksi. Vankeuslakia muutettaisiin niin, että sukupuolen mukaisesta sijoittamisesta poikkeamisesta päättäisi asiakasarvioinnin yksikön yksikönpäällikkö tai muu Rikosseuraamuslaitoksen työjärjestyksessä määrätty asiakasarvioinnin yksikön virkamies. Päätösvalta olisi tavanomaista osastosijoittelua korkeammalla päätösvaltatasolla, koska kyse on vangin itsemääräämisoikeuden kannalta merkittävästä päätöksestä. Päätösvalta olisi myös samalla tasolla kuin päätettäessä vangin sijoittamisesta vankilaan tai siirtämisestä. Näin varmistettaisiin se, että tarvittaessa sama päätöksentekijä voisi päättää myös vangin sijoittamisesta sellaiseen vankilaan, jossa on osastosijoitukseen sopiva osasto. Tavanomaisesta poikkeavan osastosijoittelupäätöksen merkityksen vuoksi siihen olisi myös muutoksenhakuoikeus. Tutkintavankeuslakiin tehtäisiin vankeuslakia vastaavat päätösvaltaa ja muutoksenhakua koskevat muutokset.

Rikoslain eräitä sukupuoleen sidottuja säännöksiä muutettaisiin niin, että niitä voidaan soveltaa henkilöön tämän oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta, jos rikoksen tunnusmerkit muuten täyttyvät. Näitä ovat lapsensurmaa, laitonta raskauden keskeytystä, törkeää laitonta raskauden keskeyttämistä sekä laitonta alkioon puuttumista koskevat säännökset, joissa kaikissa viitataan naiseen. Myös lääketieteellisestä tutkimuksesta annettua lakia ja raskauden keskeyttämisestä annettua lakia ehdotetaan muutettavan, jotta ei ole oikeudellista epäselvyyttä siitä, että ne soveltuvat raskaana olevaan henkilöön tämän oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta. Raskauden keskeyttämisestä annettuun lakiin ehdotetaan lisättäväksi sen soveltamista koskeva säännös, jonka mukaan lakia sovellettaisiin raskaana olevaan henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta. Tutkimuslain säännökset muutettaisiin sukupuolineutraaleiksi.

Esityksellä tehtäisiin äitiysavustuslakiin välttämättömät muutokset, joilla varmistetaan raskaana olevan henkilön oikeus etuuteen oikeudellisesta sukupuolestaan riippumatta. Steriloimislakiin tehtäisiin lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistamisen aiheuttama muutos. Lakeihin tehtäisiin myös uudistuksesta johtuvia teknisluonteisia muutoksia.

Esityksen merkittävimmät myönteiset vaikutukset kohdistuisivat erityisesti transsukupuolisten henkilöiden oikeuksien toteutumiseen. Esitys parantaisi sukupuolen vahvistamista toivovien henkilöiden itsemääräämisoikeuden toteutumista, kun sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä ei olisi ulkopuolisia lausuntoja tai selvityksiä vaan hakemus perustuisi henkilön omaan selvitykseen sukupuolen kokemuksestaan. Sukupuolen vahvistamista hakevien henkilöiden oikeus henkilökohtaiseen koskemattomuuteen paranisi, kun vahvistamisen edellytyksenä ei enää olisi lisääntymiskyvyttömyyttä tai sitä aiheuttavia taikka muuten kajoavia hoitoja. Esityksen myötä sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ihmisten oikeus hedelmällisyyteen ja lisääntymiseen toteutuisi yhdenvertaisemmin, kun lisääntymiskyvyttömyyttä koskeva vaatimus edellytyksenä sukupuolen vahvistamiselle poistettaisiin ja hedelmöityshoitolain soveltamista transsukupuolisiin henkilöihin selkeytettäisiin.

Ehdotetut lait on tarkoitettu tulemaan voimaan 1.1.2023. Vanhemmuusnimikkeen muuttamista koskevaa säännöstä sovellettaisiin sen edellyttämien täytäntöönpanotoimien vuoksi kuitenkin vasta 1.1.2024.